

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه اصفهان

دانشکده علوم اداری و اقتصاد

گروه حقوق

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق گرایش خصوصی

ارزیابی میزان خسارت در دعوای مسئولیت مدنی

استاد راهنما:

دکتر محمد مهدی الشریف

استاد مشاور:

دکتر علیرضا یزدانیان

پژوهشگر:

سمیه سعیدی

مهر ماه ۱۳۹۲

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات
و نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه
متعلق به دانشگاه اصفهان است .

دانشگاه اصفهان

دانشکده علوم اداری و اقتصاد

گروه حقوق

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق گرایش خصوصی خانم سمیه

سعیدی تحت عنوان

ارزیابی میزان خسارت در دعوای مسئولیت مدنی

در تاریخ ۱۳۹۲/۰۷/۱۵ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه عالی به تصویب نهایی رسید.

امضا
امضا

۱- استاد راهنمای پایان نامه دکتر محمد مهدی الشریف با مرتبه علمی استادیار

۲- استاد مشاور پایان نامه دکتر علیرضا یزدانیان با مرتبه علمی استادیار

امضا

۳- استاد داور داخل گروه پایان نامه دکتر مهدی شهابی با مرتبه علمی استادیار

امضا

۴- استاد داور خارج گروه پایان نامه دکتر رسول مظاهری با مرتبه علمی استادیار

امضای مدیر گروه

سپاسگزاری:

واجب می دانم که مراتب سپاس و تقدیر خود را از زحمات تمامی افرادی که به نحوی در نگارش این پایان نامه مرا یاری کرده‌اند بیان دارم چرا که « لا یشکر الله من لا یشکر الناس »:

سپاس و تقدیر ویژه از جناب آقای دکتر محمد مهدی الشریف، استاد با اخلاق و گرانقدری که به دلیل ضعف های نویسنده، بار اصلی تدوین و نگارش رساله بر دوش ایشان بود.

سپاس و تشکر فراوان از جناب آقای دکتر علی رضا یزدانیان، استاد ارزشمندی که تمامی دانشجویان حقوق دانشگاه اصفهان دانسته های خود در زمینه مسئولیت مدنی را از ایشان وامدارند.

سپاس فراوان از تمامی اساتید ارزشمند گروه حقوق دانشگاه اصفهان که در دوره کارشناسی و کارشناسی ارشد مرا با آموزه های علم حقوق آشنا نمودند.

سپاس و درود بی پایان بر **پدر** شریف و زحمتکش و **مادر** از خود گذشته و همیشه همراهم، که به احترام خواست آنها ابتدا از اساتیدم تشکر کردم، پدر و مادری که عمری تشنگی را به خاطر من و برادرم به جان خریدند و سیرابی را معنا کردند.

و سپاسی صمیمانه از **برادر** مهربانی که همواره امیدبخش من است.

در نهایت سپاس **خدایی** را که به دلیل امثال امر او و با انگیزه رضایت او از مخلوقاتش تشکر کردم و گرنه من در حمد و سپاس کسی را شریک او نمی دانم، خداوند رؤوفی که برایم، آرزوهایم را اراده می کند و خنده‌هایم را سبب می سازد.

« الحمد لله رب العالمین »

تقدیم به:

اساس و بنیان این رساله بر حدیث شریفی از امام صادق (ع) به نام صحیحہ ابی ولاد استوار است. نویسنده پاسخ بسیاری از مسائل مورد بحث را از این حدیث پربرکت دریافتہ است. به همین دلیل بنده این اثر را به آن امام ہمام تقدیم می دارم.

چکیده

پس از جمع آمدن ارکان مسئولیت، زیان دیده می‌تواند جبران خسارت خود را از دادگاه بخواهد. اولین گام در جبران خسارت ارزیابی میزان خسارت است. در این رساله آنچه مورد بحث و بررسی قرار گرفته است ارزیابی خسارت و تأثیر عوامل گوناگون از جمله زمان و اوضاع و احوال بر تعیین میزان خسارت است.

در خصوص تعیین زمان ارزیابی میزان خسارت باید اشاره نمود که خسارات به دو دسته ثابت و متغیر قابل تقسیمند. بهترین زمان ارزیابی خسارات ثابت، زمانی است که سبب ضمان آور رخ می‌دهد زیرا ضرر واقعی و ذاتی وارده به مالک تنها در این زمان قابل تشخیص است. اما این امر بدان معنی نیست که میزان وجه نقدی که به زیان دیده باید پرداخته گردد از نظر عددی باید مساوی با قیمت کالا در روز وقوع فعل زیان بار باشد بلکه با توجه به اینکه ادای دین یک امر عرفی است تأثیرات کاهش یا افزایش ارزش پول در میزان جبران باید مورد ملاحظه قرار گیرد. بهترین زمان ارزیابی خسارات متغیر نیز از نظر تئوری، زمانی است که تغییرات ضرر تثبیت گردد اما از نظر عملی، بهترین زمان، زمان صدور حکم است. البته تغییرات پس از صدور حکم نیز هم در مورد خسارات مادی و هم در مورد خسارات جسمی، برای طرفین مسئولیت، حق طرح دعوی مستقل را به همراه دارد بدون اینکه دعوی مطرح شده با مانع اعتبار امر مختوم برخورد نماید زیرا دعوی جدید از حیث موضوع و سبب با دعوی سابق وحدت ندارد.

در مورد تأثیر اوضاع و احوال بر میزان خسارت باید اشاره نمود که منظور از اوضاع و احوال، شرایط زیان دیده است. در واقع شرایط زیان دیده به عنوان طریقی برای کشف میزان واقعی خسارت وارد آمده مورد توجه قرار می‌گیرد. مثلاً یکی از عوامل مؤثر بر میزان خسارت مکان ارزیابی خسارت است. در خصوص مکان صالح برای ارزیابی خسارت، گزینه‌هایی همچون مکان وقوع سبب ضمان آور، مکان تلف، مکان مطالبه و ... قابل طرح است اما بهترین مکان برای ارزیابی خسارت که دادرس را به میزان ضرر وارد آمده به زیان دیده برساند مکان سکونت زیان دیده است. یکی دیگر از مصادیق اوضاع و احوال، وضعیت مالی عامل زیان است که در بند ۲ ماده ۴ قانون مسئولیت مدنی پیش بینی شده است. قانونگذار ایران به تبع قانونگذار سوییس به قاضی اختیار داده در صورتی که جبران کامل زیان به تنگدستی واردکننده زیان می‌انجامد و تقصیر او نیز تقصیر قابل اغمازی بوده، در میزان خسارت تخفیف قائل شود و عامل زیان را به خسارتی کمتر از زیان وارده محکوم کند. به نظر می‌رسد این اختیار که بر مبنای تأسیسی بودن رأی قاضی در دعوی مسئولیت مدنی استوار است، با توجه به تحولات صورت گرفته در حقوق ایران، در نظام حقوقی فعلی ایران جایگاهی ندارد. وانگهی با وجود نهادهای لازم‌الرعایه مستثنیات دین و اعسار، که در عین حفظ اصل طلب زیان‌دیده، شرایط مالی عامل زیان را نیز مورد توجه قرار می‌دهد، جایی برای استفاده از نهاد اختیاری تخفیف بر اساس وضعیت مالی واردکننده زیان، باقی نمی‌ماند. افزون بر بی اعتباری نهاد تخفیف، بر این نهاد انتقادات دیگری از جمله مخالفت با عدالت، نقض اهداف مسئولیت مدنی و مخالفت با قاعده لاضرر نیز وارد است.

واژگان کلیدی: مسئولیت مدنی، ارزیابی خسارت، زمان ارزیابی، اوضاع و احوال، مکان ارزیابی، وضعیت مالی عامل زیان

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: طرح تحقیق

- ۱-۱- شرح و بیان مسأله پژوهشی..... ۱
- ۲-۱- پیشینه و تاریخچه موضوع تحقیق: ۳
- ۳-۱- اهداف تحقیق ۴
- ۴-۱- اهمیت و ارزش تحقیق..... ۵
- ۵-۱- کاربرد نتایج تحقیق:..... ۵
- ۶-۱- سوالها و فرضیه های تحقیق..... ۵
- ۷-۱- روش تحقیق ۶
- ۱-۷-۱- نوع مطالعه و روش بررسی فرضیه ها و یا پاسخگوئی به سوالات..... ۶
- ۲-۷-۱- جامعه آماری..... ۶
- ۳-۷-۱- روش و طرح نمونه برداری ۶
- ۴-۷-۱- حجم نمونه و روش محاسبه ۶
- ۵-۷-۱- ابزار گردآوری داده ها..... ۶
- ۶-۷-۱- ابزار تجزیه و تحلیل..... ۶
- ۸-۱- کلید واژه های تحقیق ۷

فصل دوم: مفاهیم و کلیات

- ۱-۲- مسئولیت مدنی..... ۸
- ۱-۱-۲- مفهوم مسئولیت مدنی..... ۸
- ۲-۱-۲- ارکان مسئولیت مدنی..... ۹
- ۳-۱-۲- اهداف مسئولیت مدنی..... ۱۰
- ۲-۲- دعوای مسئولیت مدنی..... ۱۱

عنوان

صفحه

۱۱	۱-۲-۲- تعریف دعوای مسئولیت مدنی
۱۱	۲-۲-۲- اصحاب دعوای مسئولیت مدنی
۱۳	۳-۲-۲- سبب دعوای مسئولیت مدنی
۱۳	۴-۲-۲- موضوع دعوای مسئولیت مدنی
۱۴	۳-۲- استحقاق جبران
۱۴	۱-۳-۲- اعلامی بودن ماهیت حکم صادره در دعوای مسئولیت مدنی
۱۵	۲-۳-۲- تأسیسی بودن ماهیت حکم صادره در دعوای مسئولیت مدنی
۱۵	۳-۳-۲- ماهیت دوگانه حکم صادره در دعوای مسئولیت مدنی
۱۶	۴-۲- شیوه های جبران خسارت
۱۸	۵-۲- ارزیابی خسارت
۱۹	۱-۵-۲- ارزیابی توافقی (قراردادی)
۱۹	۲-۵-۲- ارزیابی قضایی
۲۰	۳-۵-۲- ارزیابی قانونی
۲۱	۶-۲- عناصر جبران
۲۳	۷-۲- مقدار جبران
۲۳	۸-۲- تأثیر اوضاع و احوال بر ارزیابی خسارت

فصل سوم: بررسی تأثیر « زمان » بر ارزیابی خسارت

۲۵	۱-۳- اقسام ضرر از حیث ثبات و تغییر
۲۵	۱-۱-۳- ضرر ثابت
۲۶	۲-۱-۳- ضرر متغیر
۲۶	۳-۱-۳- مبنای تقسیم خسارات به ثابت و متغیر
۲۸	۲-۳- زمان ارزیابی ضرر ثابت
۲۹	۱-۲-۳- معیارهای ارائه شده
۲۹	۱-۱-۲-۳- صلاحیت زمان ضمان
۳۱	۲-۱-۲-۳- صلاحیت زمان تلف
۳۳	۳-۱-۲-۳- صلاحیت اعلی القیم
۳۴	۴-۱-۲-۳- صلاحیت زمان پرداخت
۳۶	۲-۲-۳- بررسی نظرات و تعیین نظر منتخب

عنوان

صفحه

۳۸.....	۱-۲-۲-۳-۳- مزیت نظر منتخب
۳۹.....	۲-۲-۲-۳-۳- عیب نظر منتخب
۴۰.....	۱-۲-۲-۲-۳-۳- برآورد میزان خسارت
۴۱.....	۲-۲-۲-۲-۳-۳- برآورد میزان جبران
۴۴.....	۳-۲-۲-۲-۳-۳- معیار تعیین « برابری »
۴۶.....	۳-۲-۳- بررسی مسئله مطروحه از نگاه قانون مدنی
۴۷.....	۴-۲-۳- راهکار مسائل مربوط به نوسانات ارزش پول از حیث ضوابط آیین دادرسی مدنی
۴۷.....	۱-۴-۲-۳- نوسانات ارزش پول پس از صدور حکم بدوی و قبل از قطعیت آن
۴۸.....	۲-۴-۲-۳- نوسانات ارزش پول پس از صدور حکم قطعی و قبل از اجرا
۵۰.....	۳-۴-۲-۳- نوسانات ارزش پول بعد از اجرای حکم
۵۱.....	۵-۲-۳- ارتباط ماهیت رأی صادره در دعوای مسئولیت مدنی با زمان ارزیابی خسارت
۵۳.....	۳-۳- زمان ارزیابی ضرر متغیر
۵۳.....	۱-۳-۳- زمان ارزیابی ضرر متغیر جسمی
۵۳.....	۱-۱-۳-۳- مسائل ماهوی
۵۴.....	۱-۱-۱-۳-۳- افزایش ضرر متغیر جسمی
۵۷.....	۲-۱-۱-۳-۳- کاهش ضرر متغیر جسمی
۶۱.....	۲-۱-۳-۳- مسائل شکلی
۶۱.....	۱-۲-۱-۳-۳- تغییرات قبل از صدور حکم (اعم از کاهش یا افزایش)
۶۱.....	۲-۲-۱-۳-۳- تغییرات بعد از صدور حکم (اعم از کاهش یا افزایش)
۶۲.....	۱-۲-۲-۱-۳-۳- استفاده از طرق شکایت از آرا
۶۳.....	۲-۲-۲-۱-۳-۳- طرح دعوای مستقل
۶۳.....	۱-۲-۲-۲-۱-۳-۳- اصحاب دعوای تغییر خسارت
۶۴.....	۲-۲-۲-۲-۱-۳-۳- موضوع دعوای تغییر خسارت
۶۷.....	۳-۲-۲-۲-۱-۳-۳- سبب دعوای تغییر خسارت
۶۸.....	۳-۲-۱-۳-۳- بررسی راهکار شکلی قانون مسئولیت مدنی در خصوص خسارات متغیر جسمی
۶۹.....	۲-۳-۳- زمان ارزیابی ضرر متغیر مادی
۶۹.....	۱-۲-۳-۳- مسائل ماهوی
۷۰.....	۱-۱-۲-۳-۳- افزایش ضرر متغیر مادی
۷۲.....	۲-۱-۲-۳-۳- کاهش ضرر متغیر مادی

۲-۲-۳-۳-۳-۳ مسائل شکلی	۷۵
۱-۲-۲-۳-۳-۳ تغییرات قبل از صدور حکم (اعم از کاهش یا افزایش)	۷۵
۲-۲-۲-۳-۳-۳ تغییرات بعد از صدور حکم (اعم از کاهش یا افزایش)	۷۵
فصل چهارم: بررسی تأثیر « اوضاع و احوال » در ارزیابی میزان خسارت	
۱-۴-۱ طرح فصل	۷۸
۲-۴-۲ مفهوم و مصادیق « اوضاع و احوال قضیه » در تعیین میزان خسارت	۷۸
۱-۲-۴-۱ مفهوم « اوضاع و احوال »	۷۸
۲-۲-۴-۲ مصادیق « اوضاع و احوال » مؤثر در تعیین خسارت	۷۹
۳-۴-۳ تأثیر « مکان » بر ارزیابی میزان خسارت	۸۲
۱-۳-۴-۱ تعیین مکان ارزیابی خسارت از دیدگاه فقها	۸۳
۱-۱-۳-۴-۱ صلاحیت مکان غصب یا ضمان	۸۳
۲-۱-۳-۴-۲ صلاحیت مکان تلف	۸۵
۳-۱-۳-۴-۳ صلاحیت مکان اعلی القیم	۸۶
۴-۱-۳-۴-۴ صلاحیت مکان مطالبه	۸۷
۵-۱-۳-۴-۵ صلاحیت مکان دفع یا ادا	۸۷
۲-۳-۴-۲ تعیین مکان ارزیابی خسارت با استناد به صحیحه ابی ولاد	۸۹
۳-۳-۴-۳ تطبیق نظر منتخب با قوانین موجود	۹۰
۴-۴-۴ تأثیر « وضعیت مالی عامل زیان » در ارزیابی میزان خسارت	۹۲
۱-۴-۴-۱ مبنای لزوم ملاحظه « وضعیت مالی عامل زیان » در دعوای جبران خسارت	۹۳
۲-۴-۴-۲ اصل حاکم بر جبران خسارت در قانون مسئولیت مدنی ایران	۹۵
۳-۴-۴-۳ اعتبار تخفیف بر اساس وضعیت مالی مسئول حادثه در فقه و حقوق امروز ایران	۹۸
۱-۳-۴-۴-۱ بررسی امکان تخفیف خسارت در فقه	۹۸
۲-۳-۴-۴-۲ جایگاه تخفیف در نظام حقوقی کنونی	۹۹
۳-۳-۴-۴-۳ راهکارهای حمایتی حقوق ایران در خصوص عامل زیان فاقد تمکن	۱۰۱
۴-۴-۴-۴ کاستن از میزان خسارت؛ اجحاف یا عدالت	۱۰۴
۵-۴-۴-۵ کاستن از میزان خسارت؛ نقض اهداف مسئولیت مدنی	۱۰۷
۶-۴-۴-۶ تخفیف میزان خسارت؛ مخالفت با قاعده لا ضرر	۱۱۰
نتیجه گیری	۱۱۲

پیوست ها

۱۱۵	پیوست شماره ۱
۱۱۶	پیوست شماره ۲
۱۱۷	منابع و مآخذ

فصل اول: طرح تحقیق

۱-۱- شرح و بیان مسأله پژوهشی

پس از جمع آمدن ارکان مسئولیت، یعنی ضرر و تقصیر و رابطه سببیت بین آنها، زیان دیده می‌تواند جبران خسارت خود را از دادگاه بخواهد. (کاتوزیان، ۱۳۷۴، ج ۱، ۶۷۳) اولین گام در جبران خسارت تعیین میزان خسارت است. در این زمینه پرسش‌ها و ابهاماتی وجود دارد که در کتب حقوقی کمتر به آنها پرداخته شده است. از جمله آنکه مکان معتبر برای ارزیابی میزان خسارت چه مکانی است؟ به عبارت دیگر دادگاه در مقام ارزیابی ضرر، قیمت چه مکانی را باید مدنظر قرار دهد؟ مثلاً اگر الف اتومبیل ب را در آلمان تلف کند و ب در دادگاه ایران طرح دعوی مسئولیت مدنی بنماید آیا دادگاه باید ارزش اتومبیل را مطابق قیمت آن در آلمان در نظر بگیرد یا بر طبق ارزشی که در ایران دارد حکم به جبران خسارت بدهد؟ اگر اتومبیل در فرانسه از ب غصب شده باشد قیمت محل غصب (فرانسه) نیز ممکن است از گزینه‌هایی باشد که در تعیین میزان ضرر مورد توجه قرار می‌گیرد.

مسأله دیگری که دادگاه با آن روبه‌روست تعیین زمان ارزیابی خسارت است. این مسأله به ویژه در خسارت‌های وارد بر بدن و صدمات جسمانی اهمیت ویژه می‌یابد زیرا علی‌الاصول خسارات بدنی همواره در حال تغییرند، گاه رو به فزونی

گذاشته و گاه کاهش می‌یابد. آیا ملاک ارزیابی خسارت، زمان وقوع فعل زیان‌بار است یا صدور رأی بدوی یا صدور رأی قطعی و یا زمان اجرای حکم؟ پس از تعیین زمان مناسب برای ارزیابی نیز سؤالی که مطرح می‌شود آن است که اگر میزان خسارت افزایش یابد و مثلاً از بینایی مصدوم کاسته شود و یا ترک‌های وارده بر ساختمان عمیق‌تر گردد چه باید کرد؟ برعکس اگر میزان خسارت اعم از صدمات بدنی یا خسارات وارد بر اموال در جریان دادرسی کاسته شوند تکلیف چیست؟ وقتی که افزایش یا کاهش خسارت پس از ختم رسیدگی و صدور رأی قطعی رخ می‌دهد موضوع حادث شده و مسأله اعتبار امر مختومه نیز مطرح می‌گردد. به دیگر سخن آیا دادگاه می‌تواند درخواست زیان‌دیده یا عامل زیان را مبنی بر اینکه پس از صدور رأی، خسارت کاهش یا افزایش یافته‌است بپذیرد یا به دلیل حجیت امر قضاوت‌شده از استماع چنین دعوایی ممنوع است؟ آیا می‌توان همانند حقوق فرانسه بین فرض کاهش یا افزایش قائل به تفکیک شد و در فرض کاهش، دعوا را به دلیل اعتبار امر مختوم نپذیرفت ولی در صورت افزایش خسارت به دلیل اینکه خسارت جدید قبلاً مورد رسیدگی قرار نگرفته‌است دعوا را بپذیرفت؟ (مازو، ۱۹۹۱، ۷۴۵) در قوانین موضوعه ایران حکم صریحی در این خصوص وجود ندارد ولی قانون مجازات اسلامی نسبت به برخی از مواردی که خسارت بدنی پس از مدتی کاهش می‌یابد یا مرتفع می‌گردد مواضع متفاوتی ابراز نموده‌است. مثلاً در مورد بازگشت عقل (م ۴۴۷) یا قوه چشائی (م ۴۶۸) و قوه تکلم (م ۴۰۲) قانون‌گذار صراحتاً حکم به استرداد خسارت یا همان دیه یا ازش داده‌است اما در مورد بازگشت قوه شنوائی (م ۴۵۱) و نیز رویدن مجدد دندان (م ۴۱۰) بگونه‌ای دیگر حکم کرده‌است. پرسشی که در این زمینه قابل طرح است این است که آیا می‌توان با مراجعه به مبانی فقهی از مواد موجود در قانون مجازات اسلامی به یک قاعده عمومی دست یافت و بر موارد مسکوت در قانون مجازات و نیز در مورد خسارات وارد بر اموال تسری داد و سایر موارد را استثنائی تلقی کرد و یا استفاده قاعده کلی از موارد منصوص امکان ندارد؟ سؤال دیگری که مطرح می‌شود آن است که بر فرض امکان تجدیدنظر در رأی، حداقل در مواردی که قانون‌گذار به آنها تصریح کرده‌است، راهکار مسأله از حیث ضوابط آیین دادرسی چگونه است؟ آیا درخواست تغییر در خسارت و یا استرداد خسارت در قالب اعاده دادرسی قابل طرح است یا قالب دیگری؟

یکی دیگر از مواردی که در مسأله تعیین میزان خسارت قابل تأمل است مسأله افزایش یا کاهش قدرت خرید پول و تأثیر آن در میزان خسارت و تجدیدنظر در حکم است. همانگونه که می‌دانیم ماده ۵ قانون مسئولیت مدنی تا دو سال امکان تجدیدنظر قاضی در رأی خود را پیش‌بینی کرده‌است. آیا اصحاب دعوا می‌توانند به استناد تغییر قدرت معاملاتی پول از قاضی تقاضای تجدیدنظر در رأی خود را بنمایند؟ از دیگر نکاتی که در موضوع تعیین میزان خسارت به ویژه در جایی که دادگاه طبق ماده ۵ ق.م.م. برای شخص حکم به پرداخت خسارت در قالب مستمری می‌دهد باید مورد توجه قرار گیرد این است که آیا افزایش هزینه‌های زندگی زیان‌دیده می‌تواند از دلایل تجدیدنظر در حکم صادره به حساب آید؟

برخی از حقوق دانان معتقدند: « خسارت باید در زمان ورود آن مورد ارزیابی قرار گیرد و تنزل ارزش پول و بالا رفتن هزینه‌های جبران خسارت در آن اثر ندارد» (کاتوزیان، ۱۳۷۴، ج ۱، ۶۷۴) و این نتیجه را از نتایج اعلامی دانستن حکم صادره در دعوای مسئولیت مدنی دانسته‌اند. همان‌گونه که پیداست تأسیسی یا اعلامی بودن رأی دادگاه به جبران خسارت در پاسخ به برخی سؤالات مربوط به تعیین میزان خسارت ربط وثیق دارد. بنابراین باید اعلامی یا تأسیسی بودن رأی دادگاه با توجه به مبانی حقوق ایران مورد بررسی قرار گیرد.

پس از بررسی نقش مکان و زمان بر ارزیابی خسارت می‌توان از عامل « اوضاع و احوال» سخن به میان آورد. مهم‌ترین اصلی که در زمینه ارزیابی خسارت وجود دارد قاعده « لزوم جبران کامل یا جبران متناسب» است. در واقع قاعده آن است که « مقدار جبران باید مساوی قیمت ضرر مستقیم باشد نه کمتر از آن و نه بیشتر» (ابراهیم سعد، ۱۹۹۸، ۴۴۴) اما آیا در زمان ارزیابی خسارت استثنائاً می‌توان به بیشتر یا کمتر از ضرر حکم کرد؟ مطابق ماده ۳ ق.م. قاضی مجاز است که در ارزیابی میزان زیان، اوضاع و احوال را نیز مدنظر قرار دهد. منظور از اوضاع و احوال چیست؟ در حقوق مصر گفته شده است که منظور از آن، شرایط زیان‌دیده است نه مسئول. (سنهوری، ۲۰۰۹، ۱۰۹۸) آیا همان‌گونه که در حقوق این کشور وضعیت زیان‌دیده در تعیین میزان خسارت مؤثر است در حقوق ما نیز می‌توان چنین برداشتی از قانون مسئولیت مدنی داشت؟

از دیگر عواملی که ممکن است در تعیین میزان خسارت مؤثر باشد وضعیت مالی عامل زیان است. بند ۲ ماده ۴ ق.م.م مقرر می‌دارد: « هرگاه وقوع خسارت ناشی از غفلتی بوده که عرفاً قابل اغماض باشد و جبران آن نیز موجب عسرت و تنگدستی واردکننده زیان باشد» دادگاه می‌تواند در میزان خسارت تخفیف دهد. آیا مفاد این بند یک قاعده عمومی است و در حقوق امروز ایران قابل اجراست؟ این حکم چگونه با احکام قانون مدنی در مورد ضمان مثل یا قیمت (یا عوض واقعی) و قانون مجازات اسلامی در مورد تعیین خسارت مشخص و مقطوع در قالب دیه قابل جمع است؟ اینها و بسیاری پرسش‌های بی‌پاسخ دیگر در زمینه تعیین میزان خسارت نگارنده را بر آن داشت که در این زمینه به تحقیق و بررسی پرداخته و در حد توان و با استفاده از مقررات و مبانی فقهی، موضع حقوق ایران را در خصوص این مسائل مشخص نماید.

۱-۲- پیشینه و تاریخچه موضوع تحقیق:

آثاری که در زمینه جبران خسارت به رشته تحریر در آمده‌اند عموماً مباحثی غیر از ارزیابی خسارت را مدنظر داشته‌اند. آنچه که در این زمینه بیشتر ذهن محققین را به خود مشغول داشته است شیوه‌های جبران خسارت بوده است. به طور مثال می‌توان به پایان‌نامه‌های « شیوه‌های جبران خسارت در مسئولیت مدنی و کارایی آنها» (حاجی عزیزی، ۱۳۸۰)، «

شیوه‌های جبران خسارت» (فرخی، ۱۳۷۸) و «شیوه‌های جبران خسارت در مسئولیت مدنی» (باقرزاده، ۱۳۷۷) اشاره کرد که در آنها کوچک‌ترین اشاره‌ای به چگونگی ارزیابی خسارت نشده است.

از میان مقالات نیز تا آنجا که نگارنده مطلع است مقاله‌ای که به موضوع این رساله پرداخته باشد وجود ندارد.

قاسم زاده (۱۳۸۶) و تاجمیری (۱۳۷۵) و حسینی نژاد (۱۳۷۰) با اینکه جایگاه طرح این موضوع در کتب مسئولیت مدنی است، نویسندگان این کتب نیز در این باره سکوت اختیار کرده‌اند. البته در کتاب ارزشمند «الزام‌های خارج از قرارداد» به نقش زمان و مکان در ارزیابی خسارت اشارات مختصری صورت گرفته است و شقوقی از تغییر ضرر نیز متصور شده‌اند. (کاتوزیان، ۱۳۷۴) گفتار سوم از فصل پنجم این کتاب تحت عنوان «تعیین میزان خسارت» اشاره کرده است که تغییر میزان خسارت ممکن است به دو عامل بستگی داشته باشد: ۱- دگرگونی عوامل ایجادکننده خسارت ۲- تغییر ارزش پول. همچنین اشاره شده است که تغییر ضرر را باید در دو مرحله قبل و بعد از صدور حکم به صورت جداگانه بررسی کرد اما اشاراتی که در این زمینه وجود دارد بسیار اندک و محدود به چند صفحه می‌باشد و در مورد تأثیر دو فاکتور وضعیت زیان‌دیده و عامل زیان در ارزیابی میزان خسارت هیچ سخنی به میان نیامده است. در کتاب «مسئولیت مدنی (الزامات خارج از قرارداد)» نیز اشاره شده است که در زمینه جبران خسارت، اصلی تحت عنوان «جبران کامل خسارت» وجود دارد. سپس در مقام بررسی دشواریهای اعمال این اصل، از کاهش یا افزایش میزان ضرر یاد کرده و به دو فاکتور زمان و مکان نیز اشاره نموده است. (صفایی و رحیمی، ۱۳۹۰) اما این کتاب نیز مختصرتر از کتاب پیش گفته به این موضوع تنها نگاهی گذرا داشته است. این در حالی است که به نظر ما ارزیابی میزان خسارت موضوعی است که بیش از این حرف برای گفتن دارد و با نوشتن چند صفحه به نحو مختصر حق آن ادا نمی‌شود. این رساله در صدد است تا مطلبی جامع صرفاً پیرامون ارزیابی خسارت فراهم آورد و به یافتن پاسخ سؤالات موجود در این زمینه همت گمارد.

۱-۳- اهداف تحقیق

- ۱) تبیین نقش زمان و مکان در ارزیابی خسارت در دعوای مسئولیت مدنی.
- ۲) تبیین تأثیر کاهش و افزایش میزان خسارت در دعوای مسئولیت مدنی.
- ۳) تشخیص اعلامی یا تأسیسی بودن ماهیت رأی دادگاه در دعوای مسئولیت مدنی.
- ۴) تبیین جایگاه اعتبار امر مختوم در دعوای مسئولیت مدنی.
- ۵) بررسی تأثیر وضعیت زیان‌دیده و وضعیت عامل زیان در ارزیابی میزان خسارت در دعوای مسئولیت مدنی.

۱-۴- اهمیت و ارزش تحقیق

زندگی (جان، مال و آبروی) بشر همواره در طول تاریخ با زیان‌های گوناگونی تهدید شده است که دست کم بخش مهمی از آنها غیر قابل پیش بینی و گریزناپذیر بوده‌اند. فکر پیش‌گیری و جبران این زیان‌ها از دیر باز ذهن بشر را به خود مشغول کرده است و سبب شده است که راهکارهای مناسب اجتماعی و حقوقی گوناگونی برای پیش‌گیری و مبارزه با آنها ارائه گردد. در این راستا رسالت حقوق تمهید و وضع قواعدی است که از زندگی بی‌ضرر حمایت کند، تکلیف عام ضرر نزدن به دیگران حتی به خود را بپذیرد (لا ضرر و لا ضرار فی الاسلام) و در صورت تخلف، مسئولیت متناسب با آن را ایجاد کند. (قاسم زاده، ۱۳۸۶، ۹) تمامی تلاش‌هایی که در جهت بررسی مبانی نظری مسئولیت، ارکان تحقق مسئولیت و موانع ایجاد مسئولیت صورت پذیرفته است با هدف جبران خسارت بوده است و مهم‌ترین گام در جهت جبران، ارزیابی میزان ضرر است. شناسایی عوامل مؤثر در ارزیابی میزان خسارت و بررسی آنها و بررسی اصول و استثنائات موجود در این زمینه راه را برای جبران خسارت هموار کرده و تمام تلاش‌هایی را که در علم مسئولیت مدنی صورت می‌گیرد به هدف می‌رساند. در این رساله تلاش شده است که ضوابط حاکم بر نحوه ارزیابی خسارت مورد بررسی قرار گرفته و در زمینه‌هایی که خلأ یا نقص قانونی وجود دارد راهکارهایی ارائه شود.

۱-۵- کاربرد نتایج تحقیق:

در ارزیابی ضرر عواملی دخیلند که شناسایی و بررسی نقش هر یک از این عوامل باعث می‌شود که قاضی در هنگام صدور حکم به جبران خسارت با در نظر گرفتن همه این عوامل در اجرای عدالت موفق‌تر عمل نماید. سختی رعایت عدالت در صدور حکم به جبران، زمانی آشکار می‌شود که قاضی در تعیین میزان ضرر با زمان‌ها، مکان‌ها و قوانین مختلفی که در مسئله مؤثرند رو به رو باشد. در این موارد علاوه بر پیچیدگی موضوع دعوا، خلأها و سکوت قانون منجر می‌شود که وی در کمال ابهام و سردرگمی به صدور حکم اقدام نماید و در این مسیر آنچه که آرمان حقوق است حاصل نشود. اما نتایج حاصل از این تحقیق راهنمای خوبی برای همه تصمیم‌سازان عرصه عدالت اعم از تقنین، اجرا و قضا در مسیر اتخاذ تدابیر مناسب خواهد بود و گره کور بسیاری از پرونده‌های موجود در دادگستری را باز خواهد نمود.

۱-۶- سؤال‌ها و فرضیه‌های تحقیق

۱) اگر مکان و زمان وقوع فعل زیان‌بار، ورود خسارت، صدور حکم و اجرای آن متفاوت بود کدام مکان و زمان جهت ارزیابی خسارت معتبر است؟ بهترین مکان و زمان ارزیابی خسارت در دعوی مسئولیت مدنی، مکان و زمان اجرای رأی است.

۲) آیا در صورت کاهش یا افزایش خسارت متضرر حق تجدیدنظرخواهی دارد؟ هم افزایش و هم کاهش خسارت برای متضرر امکان تقاضای تجدیدنظر را فراهم می‌آورد و حجیت امر قضاوت شده نافی طرح دعوی جدید مبنی بر کاهش یا افزایش خسارت نیست.

۳) ماهیت حکم صادره در دعوی مسئولیت مدنی، اعلامی است.

۴) قاضی حق تغییر در دین حاصله از عمل زیان‌بار را ندارد و تنها می‌تواند در نحوه پرداخت آن بر اساس شرایط عامل زیان تعیین اقساط کند.

۱-۷-۱- روش تحقیق

۱-۷-۱-۱- نوع مطالعه و روش بررسی فرضیه‌ها و یا پاسخگوئی به سؤالات

نوع مطالعه و روش تحقیق توصیفی-تحلیلی با بررسی متون فقهی و کتب حقوقی و قوانین موجود از جمله قانون مدنی و قانون مسئولیت مدنی و قانون مجازات اسلامی است.

۱-۷-۱-۲- جامعه آماری

به دلیل اینکه برای گردآوری مطالب مورد نیاز از روش کتابخانه‌ای استفاده شده است، جامعه آماری وجود ندارد.

۱-۷-۱-۳- روش و طرح نمونه برداری

با توجه به اینکه نمونه‌برداری از جامعه آماری به عمل می‌آید و در این تحقیق جامعه آماری وجود ندارد نمونه‌برداری نیز صورت نمی‌گیرد.

۱-۷-۱-۴- حجم نمونه و روش محاسبه

مطالعه به صورت کتابخانه‌ای است لذا نمونه آماری وجود ندارد.

۱-۷-۱-۵- ابزار گردآوری داده‌ها

مراجعه به منابع مکتوب و مستندات کتابخانه‌ای و استفاده از منابع اینترنتی و فیش‌برداری.

۱-۷-۱-۶- ابزار تجزیه و تحلیل

استدلال‌های منطقی و عقلی از منابع به دست آمده با استفاده و تکیه بر اصول شناخته‌شده حقوقی مورد وفاق دکترین حقوقی و اصول کلی تبیین شده در دانش اصول در جهت حصول به نتیجه مطلوب بر اساس روش تحلیل حقوقی.

۱-۸- کلید واژه‌های تحقیق

مسئولیت مدنی (Civil Liability): در معنای اخص مسئولیت مدنی عبارت است جبران ضرر وارده به دیگری بر اثر فعل زیان‌بار که در این معنا از مفاهیم استیلاء نامشروع و استیفاء مشروع و نامشروع و ایفاء ناروا و اداره مال غیر که همه از اسباب ضمان قهری و الزامات خارج از قرارداد می‌باشد متمایز می‌گردد. (یزدانیان، ۱۳۸۶، ۵۰)

ضرر (Damage): نقضی بر مال دیگری و یا صدمه بر جان کسی و یا وهن در عرض دیگری وارد کردن است به شرط اینکه مقتضی قریب آن محقق شده باشد. (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۸، ج ۳، ۲۳۸۷)

حکم (Judgment): در اصطلاح حقوقی حکم دادگاه رأیی است که به موجب آن اختلاف در آن دادگاه فصل می‌شود. ماده ۲۹۹ ق.ج آیین دادرسی مدنی مقرر می‌دارد: «چنانچه رأی دادگاه راجع به ماهیت دعوا و قاطع آن به طور جزئی یا کلی باشد حکم، ... نامیده می‌شود.» (شمس، ۱۳۸۶، ج ۲، ۲۰۱)

اعتبار امر مختوم (RES JUDICATA): امر مختوم یا قضیه محکوم‌بها، حکم دادگاه است. یعنی حکمی که صادر شده است در همان دادگاه قابل تجدیدنظر نیست هر چند که قاضی جدید به جای قاضی صادرکننده آن حکم بنشیند. اعتبار امر مختوم، غیر از قطعی بودن حکم است. (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۸، ج ۱، ۴۶۶)

فصل دوم: مفاهیم و کلیات

۲-۱- مسئولیت مدنی

مسئولیت به معنای عام به وضعیت شخصی می‌گویند که کاری مستوجب مؤاخذه انجام داده است. (مرقس، ۱۹۹۲، ۱) اگر شخص قاعده‌ای از قواعد اخلاق را نقض کرده باشد مسئولیت اخلاقی و چنانچه به قاعده‌ای قانونی تعرض نموده باشد مسئولیت قانونی می‌یابد. رکن اصلی در مسئولیت اخلاقی «خطا» و در مسئولیت قانونی «ضرر» است. به همین دلیل هرگاه فردی بدون ارتکاب خطا و به گونه کاملاً غیر عمدی موجب ضرر دیگری یا جامعه شود در مسئولیت قانونی وی تردیدی نیست. این در حالی است که اخلاق چنین مسئولیتی را که بدون خطا ایجاد شده است موجه نمی‌داند. (کاتوزیان، ۱۳۷۴، ج ۱، ۵۰) به اعتبار اینکه ضرر ایجاد شده بر جامعه تحمیل می‌شود یا بر یکی از افراد، مسئولیت قانونی به دو دسته مسئولیت جزایی و مسئولیت مدنی تقسیم می‌گردد. در ادامه برای تبیین مسئولیت مدنی مفهوم، ارکان و اهداف آن را بررسی خواهیم کرد.

۲-۱-۱- مفهوم مسئولیت مدنی

التزام در قانون روم به رابطه قانونی بین دو شخص که یکی دائن و دیگری مدیون خوانده می‌شود اطلاق می‌گردد. به مقتضای این رابطه قانونی دائن می‌تواند اجبار مدیون به انجام یا ترک عملی را بخواهد. (محمد حسین و ابوالحسن،